

Mezinárodní vědecká konference **Setkání bohemistů, Praha, 6.–7. září 2001**

V roce 2001 uplynulo devadesát let od založení Kanceláře Slovníku jazyka českého – instituce, která byla přímou předchůdkyní nynějšího akademického Ústavu pro jazyk český. K oslavě tohoto výročí uspořádal Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky v areálu pražského Klementina výstavu nejvýznamnějších publikací, které v průběhu let v Ústavu vznikly, a dokumentů spjatých s historií pracoviště.

Dále se v rámci těchto oslav konala v Praze dvoudenní konference (6.–7. září 2001), nazvaná *Setkání s češtinou*. Téměř tři desítky zahraničních bohemistů (včetně Čechů působících dlouhodobě v zahraničí) se tu setkaly se svými českými kolegy, s nimiž většinou po léta úspěšně spolupracují; ale navíc se tu bohemisté a slavisté z Ruska, Polska, Slovenska, Německa (těch bylo nejvíc), Rakouska, Itálie, Francie, Nizozemí, Dánska, Finska, Velké Británie, USA i Japonska setkali spolu. vzájemně se seznámili a navázali užitečné kontakty. Dva ze zahraničních bohemistů, J. Vintr a J. Siatkowski, přitom nepřijeli pouze na konferenci, avšak zároveň v Praze převzali za své mimořádné zásluhy medaili J. Dobrovského.

Toto přátelské „setkání všech se všemi“ a hlavně s češtinou (obětavě organizované mladými pracovníci ÚJČ M. Slezákovou a A. Krausovou) bylo zahájeno projevy předsedkyně Akademie věd ČR doc. Heleny I l l n e r o v é a ředitele ÚJČ AV ČR prof. Jiřího K r a u s e ; a pak už následovaly jeden za druhým příspěvky bohemistů zkušenějších i méně zkušených, přednášené většinou obdivnou češtinou a obklopené bohatou a neformální diskusí.

Protože se většina účastníků na svých univerzitách podílí na výchově dalších generací bohemistů, týkaly se některé referáty přímo otázek bohemisticko-didaktických. Např. Laura A. J a n d o v á z USA (University of North Carolina) se zaměřila na soustavu českých pádů (pro studenty nepochybně obtížnou) a předvedla novou metodiku výkladu členitě pádové sémantiky pomocí jednoduchých sítí. Její analýza komplexních gramatických významů českých pádů bude prezentována rovněž v knize *The Case Book for Czech*. Milena S r p o v á z Francie (Sorbonna) zase vyložila některé problémy, které řeší při výuce další obtížné složky české gramatiky, slovesného vidu. Susan K r e s i n o v á (University of California, Los Angeles) a Dominik L u k e š názorně demonstrovali možnosti využití elektronických textů při výuce češtiny jako cizího jazyka; upozornili na texty, které už jsou studentům k dispozici na internetu, a na systém směřující k zkvalitnění a individualizaci komunikace mezi učitelem a žákem.

Další příspěvky se zabývaly potřebností a pozicí výuky češtiny v současných integračních procesech. Annette M u s c h n e r o v á z vysoké školy v Žitavě (Zittau, Německo) hovořila o situaci na polsko-česko-německém trojmezí a o specifických podmínkách v Euroregionu Nisa pro překladatelské studium

češtiny, zaměřené i na osvojování interkulturních kompetencí. Magda S c h u l - m e i s t e r o v á (Wirtschaftsuniversität Wien) zase ukazovala, jak příprava rakouských podnikatelů na rozšíření Evropské unie zahrnuje – v souvislosti s přípravou nástupu na nové trhy – i zájem o studium češtiny. Kurzy jsou profilovány směrem k marketingu a managementu, k žánrům jako reklama, inzerce, obchodní dopisy či argumentace při obchodním jednání.

Zásadní sociolingvistický příspěvek přednesla na konferenci další americká lingvistka Vera M. H e n z l o v á (Foothill College, California). Vyšla v něm z koncepce jazykové kultury v Pražské škole a z představ pražských strukturalistů o kultivování spisovného jazyka; a přesvědčivě vyložila, jak současné globalizační procesy a rozvoj elektronické komunikace (tzv. „psané konverzace“, tj. forem pohybujících se mezi psaností a mluveností) působí proti potřebám kultivování jazykového standardu – jak v případě nejrozšířenější angličtiny, tak i jiných jazyků. Internetové, e-mailové apod. dorozumívání je sice rychlé, levné, účelné a dnes i společensky prestižní; směřuje např. v angličtině k likvidaci archaického spellingu (dvojhlásek, shakespeareovského gh); na druhé straně však umožňuje pronikání slangových výrazů, přemíru zkratek, ignorování pravopisných pravidel, psaní s překlepy a chybami a projevy spontánního a emocionálního vyjadřování (např. v podobě „smileys“), které se odsud dostávají až do školních žákovských eseju. Referentka vyjádřila přesvědčení, že produkce editovaných, zredigovaných psaných textů (ke kterým jsou studenti vedeni mj. při výuce „academic writing“) nebude vytlačena texty, které se blíží spíše nepřifilšovaným mluveným projevům.

Vlivům globalizace na vývoj češtiny (v kontextu jiných jazyků) věnovali svou pozornost i další referenti, kteří se zabývali hlavně přejímáním slov. Galina P. N e š č i m e n k o v á (Institut slavjanovedeniija i balkanistiki AN, Moskva) si položila otázku, zda máme současnou invazi anglických výrazů do češtiny a ruštiny považovat za „blaho“ (vždyť usnadňují přístup k moderní počítačové technice), nebo za „nevyhnutelné zlo“, jakému se v některých zemích čelí s pomocí jazykových zákonů (anglicismy přece vytvářejí i komunikační bariéry, působí určité ztráty informací). Ruská bohemistka soudí, že čeština je vůči tlaku anglicizmů odolnější než ruština, která přejímá hodně a značně mechanicky. Uváděla aktuální příklady z češtiny, ale hlavně z ruštiny (*seks-torgovlja*, *PR-centr*; *ne bylo nikakogo ekšna* ‘nevysílali žádný akční film’).

Tilman B e r g e r (Universität Tübingen) upozornil na historii přejímání slov v češtině (zejména od národního obrození) a soustředil se na tzv. evropeizmy, tj. cizí slova pocházející z klasické a novodobé latiny a řečtiny. V současné češtině se podle referenta vyznačují řadou specifických rysů pravopisných (délka ve slově *armáda*, nikoli např. *kultura*), slovtvorných (mnohé internacionální přípony jsou vázány jen na tuto část lexika) i morfologických (zvláštní subparadigmata substantiv na *-us* a *-um*). Autor tu hovořil o propasti mezi oficiální normou a územ, která se projevuje mj. až neuvěřitelným kolísáním ve skloňování.

Ursula D o l e s c h a l o v á (Wirtschaftsuniversität Wien) se dlouhodobě zabývá neohobností některých tříd českých slov (jde opět hlavně o slova přejatá, jako *filé, alibi, interview, finále, ragú*, cizí vlastní jména jako *Garbo, Thatcher, Los Angeles, Lille, Wall Street*, a zkratky jako *AIDS, NATO, UEFA*). Rakouská bohemistka vyhodnotila anketu uspořádanou mezi pražskými studenty, vybrala z dotazníků zajímavé příklady nenormativní flexe a vyvodila určité závěry o potenciálu flektivního systému češtiny.

Stefan Michael N e w e r k l a (Universität Wien) přednesl originální, materiálově bohatý příspěvek o konvergenčních procesech ve středoevropském jazykovém areálu. Na středoevropské jazyky dlouhodobě působily sociální a politické faktory spjaté s centralismem habsburské monarchie; proto mohl referent přesvědčivě ukázat, že čeština a slovenština, ale i polština, slovinština či maďarština mají mnohem blíže k rakouské variantě spisovné němčiny než k německému standardu. Demonstroval toto sepětí na apelativech, vlastních jménech, frazémeh i příslovích z různých okruhů (církve a náboženství, řemesla a živnosti, kuchyně aj.). Koho by napadlo, že výrazy jako *putna, šofér, fotel, klobása, kredenc, kukuřice, maturita, palačinka, rybíz, sporák, štrůdl, země* vypadají obdobně ve slovanských jazycích, maďarštině i rakouské němčině, liší se však od ekvivalentů ve spisovné němčině? V současné době ovšem podle autora austriacizmy pod vlivem globalizace a komercializace mizí; odcházejí z našeho života a jazyka (i z rakouské němčiny!) s nejstaršími generacemi a ustupují německému standardu (který se šíří mj. prostřednictvím dabingu).

O areálové konvergenci hovořil i Ital Andrea T r o v e s i (Universita degli Studi di Milano): v češtině, slovinštině a horní lužické srbštině existují podle autora společné tendence v užívání ukazovacího zájmena typu *ten* k vyjadřování nominální určenosti, což je způsobeno historickým vývojem těchto jazyků v těsném kontaktu s němčinou, tj. jazykem disponujícím určitým členem.

S posledními referáty jsme už přešli k příspěvkům, jež se věnovaly široce založenému srovnávání jazyků slovanských i neslovanských. Helena L e h e č k o - v á, bohemistka z univerzity ve finských Helsinkách, nabídla srovnávací pohled na prostředky, jimiž se vyjadřuje gramatická kategorie rodu v typologicky odlišných jazycích: jazyky flektivní zastupovala čeština a ruština, izolační angličtina a švédština a aglutinační maďarština a finština. Podle přednášející vše nasvědčuje tomu, že míra explicitnosti ve vyjadřování rodu je podmíněna typem jazyka: u flektivních jazyků jako čeština se rod vyjadřuje explicitně, což má značné důsledky pro výuku češtiny jako cizího jazyka a pro překládání z češtiny do jiných jazyků (např. do „bezrodě“ finštiny). Explicitní a neexplicitní vyjadřování rodu souvisí samozřejmě i s komplikovaným vztahem rodu přirozeného a gramatického, tedy s předmětem zájmu feministické („genderové“) lingvistiky. Jako námět k diskusi referentka navrhla otázku, zda se v současné češtině míra explicitnosti ve vyjádření rodu neposouvá (měla na mysli spojení typu *Marie Nováková, daňový poradce*).

Tématem příspěvku Danuty Rytel-Kucové, polské bohemistky působící na univerzitě v německém Lipsku (Leipzig), byl výskyt pasivních konstrukcí v překladech z němčiny do češtiny. Došla k závěru, že dnes klesá výskyt opisného pasiva i v psaných českých textech – s výjimkou překladů z němčiny, kde je pod vlivem německého „werden-pasiva” frekvence opisných pasivních forem mnohem vyšší. Zájem vzbudilo tvrzení, že mluvená čeština v podstatě krátkých tvarů už dávno neužívá – situace je zřejmě složitější, v mluvené češtině existuje kromě konstrukce *voní ho kontrolují* jediná možnost, *von je kontrolovanej*, která tu představuje neutralizaci a jakési splynutí opisného pasiva a konstrukce *být* + dlouhý adjektivní tvar.

Komparativní referát z oblasti slovní zásoby přednesla Anneliese Gladowová (Humboldtuniversität Berlin). Zaměřila se na odborný funkční styl (ve vymezení B. Havránka a Pražské školy) a porovnávala zejména vývojové tendence zasahující české a německé právní texty. Bylo zajímavé sledovat paralely a diference mezi češtinou a němčinou, jako např. *přestupek – přečin – zločin* a *Übertretung – Vergehen – Verbrechen*, či *vlastník – držitel – majitel* a něm. *Eigentümer – Inhaber, Halter – Besitzer*; českému *exekuce* neodpovídá *Exekution*, ale *Zwangsvollstreckung*: *odpovědnost* koresponduje jak s německým *Verantwortung* (odpovědnost za zločin), tak s *Haftung* (odpovědnost za vady, tj. záruka); aj.

Další dva přednášející se se svými komparacemi pohybovali ve sféře foneticko-fonologické. Slavomír Ondrejovič (Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, Bratislava) srovnával blízké zvukové systémy češtiny a slovenštiny a uvedl řadu prozodických diferencí: některé z nich jsou nápadnější (rozdílné asimilační zákonitosti, zákonitosti v uplatňování kvantity, odlišná distribuce opozičních konsonantů podle tvrdosti/měkkosti, znělosti/neznělosti, aj.), jiné jsou méně markantní (rozdíly v napjatosti souhlásek, v přízvuku, např. v přízvukování jednoslabičných předložek, nebo v realizaci melodických typů). Zčásti odlišné je také intonování tázacích vět; neutrální intonaci určitého typu české otázky vnímá slovenský příjemce jako vyjádření údivu.

Adela Rechziegllová z univerzity v Amsterdamu porovnávala fonetické systémy vzdálenějších jazyků – češtiny a nizozemštiny – na příkladu kontaktní asimilace souhlásek. V nizozemštině je fonologizována koartikulace *sj* (asimilovaná výslovnost jako *š*; mj. proto bývá nizozemská angličtina hodnocena jako „šišlavá”), zatímco čeština je vůči této koartikulaci či asimilaci rezistentní. Souvisí to zřejmě i s expresivitou „sladkojazyčného” *š*, ale zejména s rytmicko-intonační strukturou a celou organizací fonologického inventáře jednotlivých jazyků. Tyto odlišné možnosti artikulačních modifikací mohou zřejmě sloužit i jako jedno z kritérií pro jazykovou typologii.

Další skupina příspěvků už neměla tak výraznou povahu srovnávací; společný jim byl ponor do různých stylů a žánrů českého diskurzu. Michael Betsch (Universität Tübingen) shromáždil rozsáhlý materiál z beletristických textů pro analýzu zastaralých forem oslovení. Onkání a onikání nebyly za obrození přija-

ty do spisovné normy, ale v české běžně mluvené komunikaci se objevovaly ještě dlouho, stejně jako v beletrii, kde se uplatňovaly jako prostředek stylizace či charakteristiky postav. Autor ukazoval motivaci a funkce těchto forem v literatuře obrozenské, v próze 19. a 20. století a zejména na textech dramatických. Podrobně si všiml onikání jako prvku charakterizujícího „osoby z lidu“ a Židy. Uvedl zajímavé postřehy o ironické funkci onikání i o míšení onikání s vykáním. Předložené příklady pocházely např. z děl J. Nerudy, K. M. Čapka-Choda, K. Čapka, J. Voskovce a J. Wericha, nebo z detektivek J. Škvoreckého a J. Zábrany.

Holger K u s s e, slavista z další německé univerzity (Frankfurt am Main), soustavně provádí hlubokou a detailní interpretaci ilokučního aktu CHVÁLENÍ; upřesňuje jeho přechodnou pozici mezi PROSBOU a VÝZVOU, jeho vztah k DĚKOVÁNÍ i k expresivnímu VELEBENÍ, jeho oscilaci mezi charakterem asertivním a direktivním. Pro tento referát vybral příklady z politických projevů V. Havla, z bohoslužebné liturgie (velebení Boha, vložené do aktu děkování a prošení) a z reklamních textů, kde se ilokuce VYCHVALOVÁNÍ a SAMO-CHVÁLY kompenzují ironií, paradoxy a rafinovaným využíváním presupozic.

Kusseho frankfurtský kolega Franz S c h i n d l e r představil seznamovací inzeráty v češtině jako textový žánr; naznačil jejich funkce a stylové charakteristiky, povinné a fakultativní prvky a různé podtypy tohoto žánru. Jeho příspěvek měl i dimenzi vývojově historickou (srovnání inzerátů z r. 1937 a z r. 2000): dnes jsou inzeráty více osobní, neformální, usilují o silnější apel na adresáta.

Jana S c h w a r z o v á (Technische Universität Dresden) je vyškolená konverzační analýzou a v tomto duchu rozebírá tzv. zpětné dotazy v češtině. Nahrávky pořízené v informačních kancelářích pro turisty jich obsahují opravdu hodně. Je to prostředek, který v dialogu signalizuje nějaký komunikační problém (nejistotu, nepochopení, neúplné pochopení předchozí repliky) a umožňuje zabezpečit plynulý chod rozhovoru. Zpětný dotaz většinou v dialogu zakládá vloženou sekvenci: po něm následuje odpověďová replika s komunikační funkcí opakování, reformulace, vysvětlení či ujištění. J. Schwarzová se pokusila o typologii zpětných dotazů založenou na kritériích syntaktických i prozodických (intonační průběh dotazu).

Poslední dva referáty stojí mimo dosud vydělené skupiny příspěvků. Britský bohemista Neil B e r m e l (University of Sheffield) zkoumal názory v českém tisku na Pravidla českého pravopisu z r. 1993 a argumenty v těchto reakcích obsažené. Dokázal, že část pisatelů různých ohlasů chápe reformu pravopisu jako symbol státní manipulace a že jejich názory na spisovnost, slovesnost aj. jsou značně konzervativní. Deborah D u B a r t e l l o v á z americké univerzity v Edinboro vnesla do programu konference vzpomínku na dílo a analytické přístupy velkého přítele a propagátora funkcionalismu Pražské školy – Paula L. Garvina. Z dalších věhlasných bohemistů, kteří nevystoupili s referátem, ale aktivně se účastnili celého jednání, uveďme ještě jména Karen Gammelgaardové (Dánsko) a Jiřího V. Neustupného, který působí v Japonsku.

Jak je zjevné, šíře zájmů zahraničních bohemistů je tak velká, že nelze výsledky konference nijak přehledně shrnout. Poznamenejme aspoň – a je to postřeh značně zjednodušující – že se většina příspěvků pohybovala mezi teorií Pražské školy (k jejím myšlenkám se hlásili téměř všichni účastníci) a materiálem Českého národního korpusu, který se právě pro tyto vážné zájemce o češtinu už stal nepostradatelným zdrojem materiálu (pro aktivity vědecké i pedagogické). A ještě jeden úběžník vyvstával z řady referátů: je třeba budovat výuku češtiny pro cizince jako autonomní, moderně konstituovaný obor a soustředit se na propracování náplně tohoto studia. Jak konstatovala v závěrečném projevu zástupkyně ředitele Ústavu pro jazyk český dr. Světlá Č m e j r k o v á, setkání s češtinou v Praze mělo vysokou odbornou úroveň, vytvořilo perspektivu pro další rozvíjení všestranné spolupráce a stalo se vyvrcholením oslav ústavního jubilea. Uskutečnila se přehlídka mimořádně zdatných zahraničních „pěstitelů“ češtiny, která mohla jejich českým kolegům přinést jedině radost a uspokojení.

Jana Hoffmannová, Praha

Několik slov o vydávání časopisu bulharských bohemistů „Homo Bohemicus”

Časopis „Homo Bohemicus” je vydáním univerzitního neziskového spolku Bohemia klub, který byl z iniciativy doc. Velička Todorova a doc. Janka Bačvarova založen 30 září 1993 r. skupinou bulharských bohemistů a čechofilů. „Kmotrem” časopisu je V. Todorov ve spolupráci s doc. Bačvarovem. Časopis „Homo Bohemicus” (dále: HB) začal vycházet v zimě r. 1994. Během tohoto roku vyšly 4 čísla časopisu a 4 čísla jeho literární přílohy „Malá česká knihovnička”. Teď musíme poukázat na jednu jeho zvláštnost – značka Bohemia klubu momentálně „kryje” všechny významné bohemistické knihy, které v Bulharsku vychází formou různých příloh nebo „větví” HB – Malou českou knihovničku (literární přílohu HB), Velkou českou knihovnu (kam patří vědecké, komemorativní, antologické, výroční a další větve HB), Slovanskou knihovnu.

Během let 1994–1995, tj. během svých prvních ročníků byl časopis sepsován především V. Todorovem a J. Bačvarovem za pomoci sekretářky Radosti Železarovové. Prostředky na jeho vydávání poskytovalo především bulharské odvětví Sorosovy nadace a jistou finanční podporu poskytovali také bulharští a zahraniční sponzoři. Časopis měl charakteritickou výtvarnou podobu – opakující se a mizící v dále postavíčku Švejka na bílém pozadí, která se stala značkou časopisu.

Během prvního ročníku vznikly některé jeho základní rubriky: zpovědní rubrika „Česko ve mně” (krátké zpovědi a memoáry lidí, majících určitý profesionální, cestovní nebo sentimentální vztah k Česku); pak „vážná”, analytická část